

*Барвенко В. К.,
суддя*

Комінтернівського районного суду Одеської області

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКІВ І ПІДОЗРЮВАНИХ ОСІБ ЗІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

Анотація. Стаття присвячена аналізу наукових підходів щодо визначення поняття «допит свідків і підозрюваних» стосовно осіб, які скоїли злочини проти довкілля. Розглянуто проблеми формування криміналістичної теорії дослідження особливостей допиту вказаної категорії осіб під час розслідування екологічних злочинів. Підкреслено практичне значення вказаної характеристики в організації розслідування злочинів проти довкілля, у побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування цієї групи кримінальних правопорушень.

Ключові слова: злочини проти довкілля, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика та тактика, допит свідків і підозрюваних осіб.

Постановка проблеми. Найбільш поширеним та ефективним засобом отримання доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема злочинів проти довкілля, вважають допит. На думку М.В. Салтевського 80–90 % робочого часу слідчого витрачається на процедуру підготовки, проведення та фіксації результатів допиту. Як вважає О.В. Одерій, оскільки не всі слідчі можуть досягати мети допиту, є потреба постійного оновлення та вдосконалення тактичного арсеналу слідчих, потреба в наявності поглиблених знань про тактику злочинної діяльності, в істотному підвищенні рівня тактико-криміналістичної готовності слідчих та інших працівників правоохоронних органів [1–6, с. 38].

Мета статті полягає в аналізі наукових підходів щодо визначення поняття «допит свідків і підозрюваних» стосовно осіб, які скоїли злочини проти довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових джерелах із питань кримінального процесу допит визначається як передбачена кримінальним процесуальним законом дія, яка полягає в одержанні слідчим, прокурором від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження. У ст. ст. 224–226, 232, 351–354, 356 КПК України визначено порядок проведення допиту та фіксації його результатів. Окремі положення кримінальних процесуальних норм викликають дискусії серед науковців. Наприклад, серед нових норм ми не знаходимо чіткого розмежування у процедурних питаннях залежно від процесуального статусу допитуваного та предмета допиту; запровадження невластивих для фіксації допиту науково-технічних засобів (фотозйомки); заміна поняття «очна ставка» іншим поняттям – «одночасний допит двох і більше осіб».

Питання правового регулювання процесуального порядку допиту та відповідних рекомендацій щодо тактики допиту є багатогранними та стосуються багатьох наукових дисци-

плін. Багато вчених-криміналістів і процесуалістів розглядали різні аспекти проблематики організації та проведення допитів. Зокрема, такі як О.Я. Басєв, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.Г. Гончаренко, В.Г. Лукашевич, О.Б. Соловійов, М.В. Салтевський. Здійснення допитів у процесі розслідування злочинів проти довкілля розглядали О.В. Одерій, С.О. Книженко, Л.А. Іванова, В.А. Попов, Ю.М. Туровець, Л.Л. Стасюк, О.О. Яковлева, А.І. Виноградова. Але значна кількість питань залишається поза увагою криміналістів-науковців і потребує вирішення.

Кримінальний процесуальний закон зараховує до обставин, що підлягають з'ясуванню в процесі допиту під час розслідування злочинів проти довкілля, такі: а) факт вчинення злочину; б) причини та обставини, які цьому сприяли; в) особи, які відповідали за дотримання екологічних норм і правил, і ступінь вини цих осіб; г) можливість відвернення (попередження) настання шкідливих наслідків від вчиненого кримінального правопорушення. Результативність допиту залежить від багатьох фактів: а) рівень поінформованості слідчого щодо обставин факту, який встановлюється; б) гострота конфлікту, який виникає між слідчим й особою, що допитується, та причини цього конфлікту; в) умови, за яких буде відбуватись спілкування слідчого з конфліктуючою особою, та обстановка допиту, атмосфера; г) вміння слідчого правильно застосовувати тактичні прийоми допиту.

Найчастіше слідчому доводиться допитувати свідків. О.В. Одерій запропонував такий розподіл свідків на групи [6, с. 45–46]:

1. Свідки зовнішнього вияву злочину.

1.1. Свідки-очевидці злочинної події, які повідомляють про факт виявлення злочину проти довкілля. Такими заявниками можуть бути як посадові особи, так і звичайні громадяни.

1.2. Свідки-очевидці злочинної події та її наслідків: а) свідки-очевидці, що дають показання не лише про злочинну подію, але й про характер негативних наслідків, що настали; б) свідки-очевидці поширення забруднення й настання наслідків. Такі свідки не працюють на підприємстві, яке виступило джерелом забруднення. Це, як правило, особи, які проживають або випадково опинилися неподалік забрудненої території або джерела забруднення; представники господарств, яким нанесено шкоду (лісники, фермери, агрономи); особи, які усували наслідки забруднення; лікарі медичних установ.

Такі категорії свідків, як правило, дають повні та правдиві показання, їх доцільно допитувати першими (за місцем їхньої роботи або проживання). Допит таких осіб проходить у безконфліктній ситуації, стадія вільної розповіді переважає над стадією запитань і відповідей.

2. Свідки дій конкретних осіб і технічних процесів або експериментів, які стали причиною екологічної шкоди.

2.1. Свідки, які не мають стосунку до кримінального правопорушення або навіть не оцінювали дії певної особи як кримінально карані.

2.2. Свідки – службові особи та працівники підприємств (установ, організацій): а) виробничо-технічний персонал підприємств, науково-дослідних інститутів. Наприклад, особи, що були присутні під час віддання злочинного розпорядження; особи, які володіють інформацією про факти та причини поломки обладнання, споруд (очисних); б) особи, які обслуговують механізми, технологічні лінії, очисні споруди, про стан, в якому було обладнання, чи відповідало воно екологічним вимогам, чи мали місце раніше збої в роботі обладнання та за яких обставин відбувся скид (викид) шкідливих речовин; в) свідки з числа адміністрації підприємства-забруднювача, у яких з'ясовують таке: порядок організації робочого процесу, відповідність робочого процесу нормативним вимогам, хто розпорядився виконати роботу з порушенням екологічних вимог, чи існує причинно-наслідковий зв'язок між порушенням екологічних правил і шкідливими наслідками.

Визначаючи доцільність допиту у ролі свідків представників керівництва підприємства, установи, організації, а також осіб, які обслуговують механізми, агрегати, обладнання, споруди, необхідно брати до уваги такі обставини: такі особи мають зацікавленість у повідомленні неправдивих показань. Ці свідки в процесі подальшого кримінального провадження можуть отримати статус підозрюваних, і в такому разі показання таких свідків відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України визнають як недопустимі докази [1–3].

3. Працівник правоохоронних органів (інспектори екологічної інспекції, працівники органів Міністерства екології та природних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів, Державного агентства водних ресурсів). У процесі допиту таких осіб можливе отримання такої інформації: про виявлені ними порушення екологічного законодавства; причини й умови, що сприяли вчиненню екологічного кримінального правопорушення; особи, від яких отримана інформація про злочин; обставини вчинення екологічного кримінального правопорушення; які особи винні або причетні до вчинення злочину; спосіб вчинення злочину та його наслідки.

4. Окрему групу становлять особи, яких залучали до проведення слідчих (розшукових) дій як понятих, технічних помічників, допоміжного персоналу, які потім були допитані як свідки. Метою допиту таких свідків є перевірка об'єктивності відомостей із протоколу окремої слідчої (розшукової) дії, уточнення деталей проведення такої дії.

5. Якщо необхідно, як свідки можуть бути допитані особи, що брали участь в службовому розслідуванні, спеціалісти.

6. Особи, які можуть охарактеризувати особу правопорушника, спосіб його життя, зв'язки, поведінку на роботі, у громадських місцях, вдома, у близькому оточенні, джерела його доходів (батьки, члени родини, друзі, співробітники, однокурсники, однокласники).

Наведена класифікація може бути доповнена. Оскільки злочини проти довкілля мають певну специфіку, слідчий повинен підготуватись до допиту свідків, взяти до уваги особливості обсягу спеціальних знань, якими вони володіють.

Слідчому вважаємо за потрібне рекомендувати на етапі підготовки до допиту такий алгоритм дій: а) засвоєння спеці-

альної термінології з екології, природоохоронного законодавства, земельного, лісового, водного законодавства; б) ознайомлення з особливостями роботи підприємства, яке виступило як джерело забруднення (графік роботи структурних підрозділів; речовини, які викидаються; частота аварійних або надзвичайних екологічних ситуацій); в) вивчення змісту нормативних документів, що регламентують діяльність, яка перевіряється, а також права та обов'язки допитуваних осіб; г) визначення кола обставин, з яких потрібно одержати показання свідків; г) визначення кола осіб, які підлягають допиту, та черговості їх виклику; д) одержання інформації про освіту свідків, їхню кваліфікацію, досвід їхньої роботи за спеціальністю, посаду, рівень знань екологічних правил, службову залежність від керівників підприємства; е) складення переліку питань, які необхідно з'ясувати, послідовність їх постановки та варіанти власних аргументів; є) підготовка протоколів показань інших осіб, актів відомчих розслідувань, планів місцевості та підприємства.

Для того щоб виключити добросовісні помилки під час допиту свідків, варто встановити умови сприйняття очевидцями факту, явища, події: а) яка була тривалість скиду або викиду забруднюючих речовин; б) на якій відстані від допитуваного відбувалася подія; в) чи не було обставин, які заважали розгледіти обсяг і колір речовини, яку скидали (викидали): сутінки, хмари, яскраве сонце; г) погодні умови в момент спостереження (сильний вітер, дощ, сніг); г) чи користується свідок окулярами, контактними лінзами; д) яким є ставлення до стану природного середовища (задоволений станом або занепокоєний станом). У процесі постановки уточнюючих запитань слідчому треба уникати навідних питань [4; 6, с. 38; 11, с. 9].

Слідчому недостатньо встановити причини перекручування інформації, йому ще треба підтвердити оману допитуваного відповідними документами (довідками установ охорони здоров'я, довідками органів Гідрометеослужби України).

Необхідно встановити час початку забруднення або виявлення його наслідків. Одним з ефективних прийомів, які дають змогу підвищити точність пригадування часу події, є застосування об'єктивних часових орієнтирів (день народження, офіційне або релігійне свято, час виходу в ефір телепрограми або радіопрограми, політичні події). Відновленню в пам'яті черговості подій, їхніх подробиць сприяє проведення допиту на місці події або неподалік від такого місця.

Особливої уваги криміналістів потребує дослідження особливостей допиту підозрюваних, тобто осіб, яким у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або осіб, які затримані за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 42 КПК України). Але в чинному КПК України можна спостерігати суперечності щодо наявних підстав визнання особи підозрюваною. Наприклад, ст. 42 КПК України вказує на дві підстави для визнання особи підозрюваною: повідомлення про підозру й затримання в порядку ст. ст. 207 або 208 КПК України, тоді як у ст. 276 КПК України, яка регламентує випадки повідомлення про підозру, а звідси – і визнання особи підозрюваною, визначаються вже три підстави, де поряд із затриманням і наявністю достатніх доказів для підозри йдеться також про обрання для особи одного із запобіжних заходів. Заважає ефективності проведення допиту підозрюваного відсутність у чинному КПК України чітко визначених строків проведення допиту цього учасника кримінального провадження [1–3].

Як вважає М.В. Салтевський, зволікання з проведенням допиту підозрюваного йде на користь тільки винній особі, надає їй можливість адаптуватися, оцінити, які докази є в розпорядженні слідчого, обрати виражену лінію поведінку, що значно ускладнює викриття її причетності до вчиненого кримінального правопорушення [8, с. 246].

Слідчому під час підготовки до допиту підозрюваного необхідно систематизувати наявні докази щодо кожного з них та відповідно до криміналістичних рекомендацій визначитися з черговістю допиту підозрюваних (якщо їх декілька). Важливо ретельно готуватись до допитів правопорушників, які тією чи іншою мірою відповідають за екологічну безпеку, оскільки вони мають спеціальні знання. Тактика проведення такої слідчої (розшукової) дії передбачає таке: а) дослідження специфіки роботи підприємств, зокрема дотримання правил екологічної безпеки; б) вивчення матеріалів кримінального провадження; в) вивчення особи підозрюваного, його характеристик. Доцільно поділити відомості про особу на дві групи: відомості, які визначені в кримінальному процесуальному законі, та інші відомості, які мають криміналістичне значення; г) складання письмового плану допиту; р) консультація спеціалістів і залучення спеціалістів до допиту [6, с. 36; 10, с. 84].

Доцільно під час допиту системно та послідовно з'ясувати посаду допитуваного, обставини еколого-небезпечної події, яку розслідують, та її причини, ступінь небезпеки події для навколишнього природного середовища, наявність та обсяги забруднень. За правилами тактики, важливо спочатку вислухати показання підозрюваного, зафіксувати їх у протоколі, а після цього ставити запитання особі, пред'являти доказові факти, результати експертиз. Треба слідкувати, щоб ініціатива не перейшла до підозрюваного, який може обмежитись технічно складними відповідями із значною долею специфічних термінів. Особа може визнати провину щодо факту викиду або скиду небезпечної речовини, але починає сперечатися із слідчим щодо причин настання шкідливих наслідків або посилається на вказівки та розпорядження своїх керівників. У цьому разі слідчому необхідно правильно формулювати запитання про розподіл обов'язків між персоналом підприємства, організації відповідно до відомчих інструкцій.

Якщо підозрюваний заперечує факт вчинення кримінального правопорушення, рекомендовано використовувати такі тактичні прийоми: «пред'явлення доказів», «допущення легенди». Необхідно дати можливість допитуваному якомога більше викласти інформацію про подію з усіма деталями та специфічними обставинами. Після цього підозрюваному пред'являють зібрані докази та ставлять запитання, що вимагають від особи детального пояснення наявних у показаннях протиріч. Необхідно ретельно занотовувати такі відповіді особи до протоколу. Рекомендовано одразу після допиту закріпити показання підозрюваного за допомогою одночасного допиту цієї особи з іншими учасниками провадження.

На практиці трапляються ситуації, коли правопорушник завчасно створює моделі різних варіантів власної поведінки, зокрема у випадках затримання співучасників злочину. Як правило, члени організованих злочинних груп, які займаються злочинною діяльністю систематично, завчасно визначають лінію поведінки на випадок затримання, арешту окремих учасників, планують тактику та способи їх визволення. Але навіть якщо злочинець ретельно продумав свої показання, він не може передбачити всіх

подробниць запитань, які буде ставити йому слідчий або оперативний працівник. Йому доводиться здійснювати корективи лінії поведінки під час допиту, на що може звернути увагу слідчий.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що з початку досудового розслідування та до винесення вироку суду, як правило, усі норми кримінального процесуального права дотримуються досить суворо, але криміналістичними рекомендаціями нехтують. Більшість опитаних слідчих свідчить про безконфліктність допиту підозрюваних. Внаслідок цього у слідчих формується психологічна впевненість у досягненні позитивного результату та можливості ігнорування (за недоцільністю) використання порад і рекомендацій криміналістів під час допиту. Безвідповідальне ставлення слідчих до власних обов'язків стимулює інших учасників процесу до аналогічного ставлення (небажання свідків і потерпілих співпрацювати з органами досудового розслідування). Подібні ситуації дають можливість стороні захисту маніпулювати слідчим. Наприклад, один із співучасників, як правило, за матеріальну винагороду «вигороджує» своїх співучасників, бере за них всю провину за скоєння екологічного правопорушення на себе [6–9].

Подібні ситуації виникають також під час одночасного допиту двох і більше осіб, які раніше допитувались, для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях відповідно до п. 9 ст. 224 КПК України. Така слідча (розшукова) дія використовується як ефективний засіб перевірки наявних доказів й одержання нових доказів. Недооцінка важливості такої дії з боку слідчих призводить до негативних наслідків [2].

На думку О.В. Одерія, слідчому доцільно зважати на такі рекомендації щодо проведення одночасного допиту двох і більше осіб: а) ретельне вивчення матеріального кримінального провадження; б) прийняття рішення про доцільність проведення одночасного допиту двох осіб; в) визначення часу та місця його проведення; г) встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню; р) проведення додаткового допиту (за потреби); д) визначення осіб, між якими буде проведено одночасний допит, та черговості їх допиту; е) добір учасників для проведення одночасного допиту (доцільно залучати працівників оперативних підрозділів); є) психологічна підготовка учасників одночасного допиту, зокрема приділити увагу готовності потерпілих і свідків; ж) визначення та підготовка технічних засобів фіксації; з) складання плану проведення одночасного допиту [6, с. 36].

Зафіксувати результати допиту необхідно у протоколі та інших носіях інформації, на яких за допомогою технічних засобів це відбувається, відповідно до ст. 103 КПК України. Процесуальні вимоги до складання протоколу визначені у ст. 104 КПК України.

Після закінчення допиту слідчий повинен зібрану інформацію зафіксувати у протоколі так, щоб у допитуваній особі не виникло жодних питань щодо його автентичності та повної відповідності усній промові цієї особи. Використання під час допиту технічних засобів для звукозапису, фотозйомки, відеозйомки дає змогу зафіксувати не лише зміст показань, але й «психологічну атмосферу» їх отримання. У своєму дослідженні О.В. Ковальова наводить цифри, згідно з якими відеозапис застосовується під час допиту лідерів груп правопорушників у 67 %, активних членів груп – у 28 %, рядових членів групи – у 5 %. Особа, яка проводить відповідну процесуальну дію, приймає рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою науково-технічних засобів.

Під час оцінювання результатів допиту слідчому важливо брати до уваги те, що жодний доказ не має наперед встановленої сили відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК України. Навіть визнання підозрюваним своєї вини потребує ретельної перевірки й доведення винуватості особи іншими процесуальними засобами.

Висновки. Можна зробити висновок, що правильна тактична організація допиту свідків, потерпілих, підозрюваних є важливим фактором, що впливає на отримання об'єктивної інформації про обставини злочину проти довкілля, з'ясування характеру дій або бездіяльності з боку винних осіб, умов, що сприяли вчиненню такого кримінального правопорушення.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651VI -ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 910, № 1112, № 13. Ст. 88.
3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III/-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. Х.: «Право», 2001. 560 с.
5. Хань Г.А. Проблеми планування та організації розслідування злочинів в ОВС. Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: мат-ли 3-ї міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів (м. Донецьк, 28 березня 2003 р.). Донецьк, 2003. С. 132–133.
6. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: «Діса плюс», 2015. 528 с.
7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700. Офіційний вісник України. 2012. № 84. Ст. 3408.
8. Салтєвський М.В. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична». 2013. Вип. 57. С. 315–321.
9. Про оперативну-розшукову діяльність: Закон України від 2 лютого 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
10. Сاینчин О.С. Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти): монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. 436 с.

11. Стратонов В.М., Захарченко О.В. Загальні положення взаємодії слідчого з органом дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. Форум права. 2011. № 1. С. 982–988.

Барвенко В. К. Особенности допроса свидетелей и подозреваемых лиц по преступлениям, связанным с нарушениями правил охраны вод

Аннотация. Статья посвящена анализу научных подходов к определению сущности понятия «допрос свидетелей и подозреваемых» по отношению к лицам, которые совершили криминально наказуемые правонарушения против окружающей природной среды. Рассмотрена проблема формирования криминалистической теории исследования особенностей допроса указанной категории лиц при расследовании экологических преступлений. Подчеркивается практическое значение указанной характеристики в организации расследования преступлений против окружающей природной среды, в построении методических рекомендаций по досудебному расследованию данной группы уголовных правонарушений.

Ключевые слова: преступления против окружающей природной среды, уголовное правонарушение, криминально-правовая и криминалистическая характеристика, уголовное производство, досудебное расследование, криминалистическая методика и тактика, допрос свидетелей и подозреваемых лиц.

Barvenko V. Peculiarities of witness and suspected bodies interrogation on crimes connected with violation of waters protection rules

Summary. The article is devoted to the scientific approaches analysis of the “interrogation of witnesses and suspects” concept essence definition to persons who committed crimes against the natural environment. The problem of the criminalistics theory study formation of this person’s category examination characteristics in the environmental crimes investigation is considered. The practical significance of this characteristic in the organization of crimes against the environment investigation, in the construction with methodological recommendations for pre-trial investigation of this criminal offenses group is underlined.

Key words: crimes against the environment, criminal offense, criminal-legal and forensic characteristics, criminal proceedings, pre-trial investigation, criminalistic methods and tactics, questioning of witnesses and suspects.